

¹³⁰ *Блануца А.В., Ващук Д.П.* Князівський рід Масальських за матеріалами Литовської метрики (середина XV – перша половина XVI ст.) // Укр. іст. журн. – 2007. – №4. – С.37–51.

¹³¹ *Сергійчук В.І.* Барський староста Б.Претвич // Укр. іст. журн. – 1990. – №3. – С.124–131.

¹³² *Черкас Б.В.* Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. // Укр. іст. журн. – 2002. – №1. – С.53–67.

¹³³ *Із табірнього щоденника Януша Радзивілла / Публ. Ю.А.Мицика // Укр. іст. журн. – 2007. – №4. – С.183–198.*

¹³⁴ *Котляр М.Ф.* Літописна повість про «хрещення Русі» як історичне джерело // Укр. іст. журн. – 1987. – №8. – С.65–76; *Стависький В.І.* Відомості про Русь з «Історії монголів» Платона Карпіні // Укр. іст. журн. – 1988. – №6. – С.32–40; *Мариновський Ю.Ю.* Писемні джерела XI–XIV ст. про Канів // Укр. іст. журн. – 1990. – №9. – С.11–17; *Писаренко Ю.Г.* Писемні джерела про ранній етап киево-смоленських відносин // Укр. іст. журн. – 1990. – №7. – С.34–42; *Толочко О.П.* Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // Укр. іст. журн. – 1995. – №6. – С.22–36.

¹³⁵ *Мицик Ю.А.* Зарубіжні публікації джерел з історії Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. // Укр. іст. журн. – 1988. – №9. – С.17–26; *Його ж.* Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. у першоджерелах // Укр. іст. журн. – 1998. – №6. – С.103–105; *Його ж.* Два публіцистичні трактати про причини Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // Укр. іст. журн. – 1999. – №6. – С.122–125; *Мельник Л.Г.* До історії Берестецької битви (огляд джерел) // Укр. іст. журн. – 1995. – №5. – С.37–47; *Різаліті Р.* Доба Хмельницького в Україні у світлі історичної хроніки міста Лукки // Укр. іст. журн. – 1999. – №3. – С.138–142.

¹³⁶ *Кеннеді Г.* Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1659–1673 рр.) // Укр. іст. журн. – 1989. – №5. – С.52–62; *Яковлева Т.Г.* Донос старшини на І.Самойловича: аналіз першоджерела // Укр. іст. журн. – 2006. – №4. – С.190–200.

The article examines the tendencies of explanation of civilization development of Ukraine during a long historical period, which includes medieval and early-modern age, on pages of «Ukrainian Historical Journal». The article defines the main problematic field and direction of authors' research interests of the periodical for the last 20 years of its existence.

О.Д.Бойко*

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 рр.) В «УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ ЖУРНАЛІ»

У статті зроблено аналіз публікацій «Українського історичного журналу» з історії Української революції 1917–1921 рр. Показано тематику і характер досліджень, ставлення редколегії до вказаної проблематики. Головну увагу зосереджено на публікаціях періоду незалежної України.

У процесі формування сучасної вітчизняної історіографії важливе місце посідає «Український історичний журнал», якому в липні 2007 р. виповнилося 50 років. Діяльність цього періодичного органу становить окремих специфічний розділ історичної науки в Україні. Він з'явився у період хрущовської «відлиги», коли розпочався процес ліквідації негативних наслідків культу особи Й.Сталіна у державі й суспільстві. Друкований орган українських істориків був поклика-

* *Бойко Олена Дмитрівна – канд. іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.*

ний сприяти оновленню суспільних процесів, активізувати дослідження з історії України, виконувати роль методологічного й інформаційного центру історичної науки в УРСР.

Завдання статті – скласти загальну картину опублікованих в «УІЖ» досліджень з історії Української революції (1917–1921 рр.). Не претендуючи на повний історіографічний аналіз публікацій, автор ставить за мету показати тематику й характер досліджень, ставлення редколегії до вказаної проблематики. Головну увагу зосереджено на періоді перебудови і особливо – незалежності України.

У редакційній статті, якою відкривався №1 «Українського історичного журналу», підкреслювалася особлива важливість вивчення радянського періоду історії України. Ідеологічна спрямованість цих досліджень була чітко визначена у наступній тезі: «Тільки внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції виникла Українська радянська держава, стало можливим возз'єднання всіх українських земель... Україна з напівколонії, якою вона була при царизмі, ...перетворилася за роки радянської влади у передову індустріально-колгоспну республіку з високорозвиненою самобутньою національною культурою. ... Успіхи соціалістичного будівництва Радянської України мають знайти всебічне висвітлення на сторінках нашого журналу»¹. До тематики, якій надавався пріоритет, була віднесена соціалістична революція та боротьба трудящих за захист її завоювань.

На момент появи «Українського історичного журналу» вивчення історії революційних подій 1917–1920 рр. в Україні тільки почало відновлюватися після глибокого занепаду. Починаючи з середини 1930-х рр. наукові дослідження практично припинилися, що було пов'язано перш за все з масовими репресіями. Після сфабрикованого спецслужбами т. зв. «процесу СВУ» розпочалися масові переслідування української інтелігенції, які зачепили, за невеликим винятком, усіх відомих діячів національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр.

Далі терор поширився на партійних і державних діячів – безпосередніх учасників соціалістичної революції. Їхні імена, а також численні твори, присвячені революції, були заборонені і вилучені з наукового обігу. Припинився доступ дослідників до документальних джерел. Під каток сталінських репресій потрапило й багато вчених-істориків. За таких умов історія революції стала трактуватися за спрощеною схемою, де головні її здобутки, перемога у громадянській війні безапеляційно приписувалися Й.Сталіну і невеличкій групі діячів із його найближчого оточення.

Лише після XX з'їзду КПРС почалася масова реабілітація репресованих діячів. Тоді ж історики отримали доступ до документів, що раніше перебували в закритих архівах. До 40-річчя Жовтневої революції в УРСР була проведена широка дослідницька й археографічна робота, в результаті якої 1957 р. було видано два фундаментальні збірники документів: двотомник «Большевистские организации Украины» (К., 1957, 1962) та тритомник «Великая Октябрьская социалистическая революция» (К., 1957), близько 20 томів збірників документів в областях. Побачили світ перші узагальнюючі й монографічні дослідження.

Відновлення наукових досліджень з історії Жовтневої революції у повній мірі знайшло відображення на сторінках новоствореного журналу. Наукові розвідки його першого номеру, що з'явився у серпні 1957 р., майже повністю були присвячені тематиці Великого Жовтня (5 статей і 1 повідомлення). Вони відкривалися статтею завідувача відділу історії радянського суспільства Інституту історії АН УРСР, д-ра іст. наук М.І.Супруненка «Участь трудящих Украины в подготовке социалистической революции», яка охоплювала період від лютого до серпня 1917 р. Це була новаторська стаття в дусі часу. Постановка і розгляд питання про роль народних мас в революції були цілком суголосні боротьбі із наслідками культу особи.

Слідуючи в тому ж напрямі, провідну роль робітників у революційних подіях показав Н.П.Першак у статті «Робітники Донбасу в період мирного розвитку революції». Про розвиток революції на фронті і участь солдатських мас ішлося у статті московського дослідника П.Я.Голуба «Революційні події на Південно-Західному фронті напередодні Жовтневої революції». Матеріали з історії відповідного періоду були опубліковані також у рубриках «Повідомлення», «Документи», «Спогади», «Огляд джерел і літератури». Надалі матеріали з історії Жовтня були присутні майже в кожному номері. Традиційно увага до них підвищувалася в ювілейні роки.

Боротьба КПРС із наслідками культу особи не означала, що комуністична партія відмовилася від керівної ролі в усіх сферах громадсько-політичного, у тому числі й наукового життя. Ідеологія правлячої партії залишалася пануючою і відступ від її канонів, оновлених після XX з'їзду КПРС, був для радянських науковців, як і раніше, неможливим. Створена на основі марксистсько-ленінського вчення офіційна концепція історії СРСР та Української РСР трактувала події 1917–1920 рр. як Велику Жовтневу соціалістичну революцію, громадянську війну і боротьбу проти іноземних інтервентів, що завершилися повною перемогою трудящих, які під керівництвом комуністичної партії створили радянську соціалістичну державу. Комуністична партія виступала керівною і спрямовуючою силою соціалістичної революції. Передовим загonom трудящих, що здійснили революцію, був пролетаріат. Його союзником виступало найбідніше селянство. Тематика статей, опублікованих в «УІЖ» протягом 1957–1991 рр., цілком відповідала цій концепції.

У концепції «Великого Жовтня» не було місця українській національній революції. Вважалося, що демократичний національно-визвольний рух відбувався під керівництвом більшовицької партії і виступав союзником класової боротьби трудящих за соціалістичну революцію. Тоді як буржуазно-націоналістичний рух, очолений Центральною Радою, відіграв роль «буржуазно-націоналістичної контрреволюції». За неписаними правилами радянської історіографії політичні опоненти більшовицької партії та радянської влади не могли бути предметом окремих спеціальних досліджень. Тому в часи СРСР дослідження Української національної революції як самостійної проблеми перебувало під ідеологічною забороною. Окремі аспекти національно-визвольного руху, які не можна було обійти мовчанкою, розглядалися з класових позицій, трактувалися здебільшого в плані суцільного негативу.

Опубліковані в журналі протягом 1950–1960-х рр. матеріали розширяли порівняно з попереднім періодом діапазон досліджень, вводили до наукового обігу нові документи, відтворювали хід історичного процесу. Послаблення ідеологічного тиску в умовах хрущовської «відлиги» дозволяло друкувати об'єктивні дослідження, у яких, хоча й у непрямій формі, висвітлювалися події національно-визвольного руху. Серед таких можна назвати статтю Ю.М.Гамрецького «До питання про тактику більшовиків щодо Центральної Ради в листопаді 1917 р.»², яка проливалася світло на старанно замовчуваний історією комуністичної партії факт визнання київськими більшовиками влади Центральної Ради в Україні.

Заслугою «УІЖ» можна вважати публікацію у згаданий час близько 100 різних за характером розвідок про партійних, державних, військових радянських діячів, репресованих і підданих забуттю у 1930-ті рр. В історію революційних подій 1917–1920 рр. в Україні були повернуті імена В.Антонова-Овсієнка, Я.Гамарника, С.Косіора, Ю.Коцюбинського, Ю.Медведева, Г.Петровського, М.Попова, М.Скрипника, Я.Ряппо, В.Чубаря, І.Федька, Й.Якіра та багатьох інших.

Офіційними видавцями «УІЖ» були Інститут історії АН УРСР та Інститут історії партії при ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму

му при ЦК КПРС. За негласним законом пріоритетом у ньому користувалася «наука наук» – історія КПРС. За словами головного редактора журналу М.В.Ковалю, рукописам з історико-партійної проблематики приділялося не менше третини загального обсягу кожного номера³. Це спостерігалось і в публікаціях з історії революції 1917–1920 рр. Нами підраховано, що протягом десятиліття 1967–1976 рр. в журналі було опубліковано 158 статей і повідомлень, присвячених проблемам історії Жовтня та громадянської війни. Із них 14 були присвячені ленінській, 36 – історико-партійній тематиці. У дослідженнях домінувала керівна роль комуністичної партії у підготовці та проведенні Жовтневої революції, організації збройного захисту її завоювань, початку соціалістичних перетворень у промисловості і на селі, ідейно-політичній виховній роботі серед різних загонів трудящих; висвітлювалася діяльність комуністичних організацій в регіонах. Гіпертрофовано трактувалася й роль В.Леніна у революційних процесах в Україні. Із сучасних позицій це виглядає великою мірою безпідставно. Вождь комуністичної партії і радянської держави був ініціатором політичних рішень, які ухвалювалися щодо України, але він ніколи не бував у ній і особисто не брав участі у подіях, що тут відбувалися.

Журнал відіграв роль інформаційного і координуючого центру для істориків України, публікуючи аналітичні та проблемні статті, що характеризували стан розробки проблем вітчизняної історії. Уяву про завдання, що ставилися перед істориками України у висвітленні революційної тематики, дає опублікована в №10 за 1965 р. в рубриці «Назустріч 50-річчю Великого Жовтня» стаття члена-кореспондента АН УРСР М.І.Супруненко та д-ра іст. наук М.А.Рубача «Про стан і завдання наукової розробки проблем історії Великої Жовтневої соціалістичної революції». Серед традиційної тематики в контексті концепції «Великого Жовтня» дослідники визначили блок проблем, присвячених безпосередньо національно-визвольному рухові та національній державності у 1917–1918 рр.

Вони констатували, що «ця тема в умовах перекручення марксистсько-ленінської теорії про вирішальну роль народних мас в суспільному розвитку, навіть ряд років вважалася «крамольною» і майже зовсім не розроблялася і ставили завдання по її вивченню. Але й тепер її розробка була можлива лише з позицій класового підходу, зокрема, необхідно було «показати тісний зв'язок національно-визвольного руху з корінними питаннями наростаючої в 1917 р. соціалістичної революції», «чітко і всебічно показати, що основною масовою силою його (національно-визвольного руху – *О.Б.*) були трудящі маси – українські робітники міста і села, напівпролетарське селянство і солдати, показати «контрреволюційність української буржуазії», яка «безнадійно виступає за одержання державної автономії України не шляхом революції, а шляхом мирних переговорів та угод із царизмом і російською буржуазією»⁴. Таким чином, формулювання завдань не залишали сумнівів у «другорядності» національної революції у порівнянні із соціальною та контрреволюційністю «українського буржуазного націоналізму».

Але навіть у такій специфічній постановці ці питання майже не висвітлювалися на сторінках «УІЖ». Уже з середини 1960-х рр. на зміну періоду часткової лібералізації прийшли часи, що згодом були визначені як «застій». Народжений в обстановці терору тоталітаризм змушений був підтримувати себе за допомогою ідеологічного тиску, який в Україні найбільше відчували вчені-супільствознавці. У наступні роки було опубліковано лише кілька статей із даної проблеми. Промовистими є вже самі їх назви, з яких зрозуміло, що мова йде про тенденційний виклад, наперед визначені негативні оцінки подій і документів національного руху, що не вписувалися в офіційну концепцію Великого Жовтня: М.І.Куліченко «Крах політики української буржуазно-націоналістичної контрреволюції (кінець 1917 р. – початок 1918 р.)» (1967. – №5. – С.3–18),

А.Г.Ткачук «Крах спроб Центральної ради використати українізовані військові формування у 1917 р.» (1967. – №8. – С.75–84), А.В.Лихолат, Є.М.Скляренко «Шляхом політичного банкрутства» (1970. – №8. – С.59–67), В.П.Чередниченко «Універсал зради» (1972. – №2. – С.56–66).

На початку 1970-х рр. надзвичайно негативно на змісті «УІЖ» позначилося посилення ідеологічної боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». На будь-який, навіть критичний матеріал в історичній літературі про український національний рух у 1917–1920 рр. було накладене негласне табу. Автору не вдалося знайти у покажчиках «Українського історичного журналу» протягом 1973–1985 рр. жодної статті, тема якої хоча б віддалено була пов'язана з національною революцією.

Зміни у внутрішній політиці СРСР, започатковані проголошеною 1985 р. перебудовою, призвели до послаблення ідеологічного тиску комуністичної партії і тоталітарної держави на всі сфери громадського життя, у тому числі й суспільні науки. Завдяки гласності широка громадськість почала долати стереотипи старого мислення. Це зумовило активізацію творчих пошуків науковців-істориків. На цей час у минулому України накопичилося багато «білих плям». Поступово дослідники отримували можливості всебічно, повно й об'єктивно розкривати події та явища. У процесі позитивних змін зусилля «УІЖ» були спрямовані на подолання інерції вчорашньої психології, застарілих поглядів, на серйозний науковий перегляд практично всіх періодів історії України. Якщо судити по публікаціях в «УІЖ», можна визнати, що цей процес не розпочався одноментно.

Давалася взнаки певна інерція: ще деякий час у журналі друкувалися статті, що перебували у редакційному портфелі. Із тематики 1985–1987 рр., особливо ювілейних публікацій до 70-ої річниці Жовтневої революції, видно, що автори й надалі віддавали перевагу старим ідеологічним кліше. Саме так можна пояснити і появу в №7 за 1988 р. вже явно несвоечасної тенденційної статті В.І.Гусева «Крах буржуазно-націоналістичної державності в ході утвердження Радянської влади на Україні». Разом із тим відбувалися певні позитивні зрушення. З'явилися перші публікації, присвячені політичним опонентам більшовиків – українським партіям. Це були статті Ю.Гамрецького, П.Овдієнка, В.Солдатенка⁵.

В умовах розпочатої перебудови і гласності диктат комуністичної партії був послаблений, але вона залишалася ідеологічним керівником держави і суспільства. КПРС не скасувала своїх ідеологічних постулатів щодо Жовтневої революції, національна революція все ще перебувала на маргінесах. До того ж історикам був потрібен час, щоби зробити власну переоцінку цінностей, зорієнтуватися у нових умовах. Поступово час реформувань брав своє. Зміни починалися так само, як колись у 1950–60-ті рр., із об'єктивного висвітлення подій соціалістичної революції, повернення до наукового обігу імен діячів, раніше викреслених із офіційної історії Жовтневої революції. У публікаціях з'явилося ім'я Л.Троцького – одного з керівників революції і радянської держави⁶. Про його дійсну роль у революції і громадянській війні йшлося у розвідці А.В.Антонова-Овсієнка «Л.Троцький – Й.Сталін – В.Антонов-Овсієнко (Фрагменти історії політичної боротьби)» (1992. – №3. – С.124–135).

На початку 1990-х рр. на сторінках журналу з'явилися статті, автори яких прагнули під новим кутом зору розглянути замовчувані раніше аспекти історії нашої країни. У центрі дослідницьких інтересів серед інших опинилися й питання історії Української революції. Помітно активізувалася діяльність журналу у справі повернення історіографічної спадщини та публікації джерел. Оновлення «УІЖ» зумовило появу нових рубрик: 1989 р. – «Історія в особах», 1990 р. – «Новий погляд на проблему», «Маловідомі сторінки історії», «По сто-

рінках дожовтневої періодики», «Портрети істориків минулого», 1991 р. – «Питання вітчизняної історії у зарубіжних дослідженнях».

Рубрика «Історія в особах» спочатку містила публікації про партійно-державних лідерів УРСР. Відомі вчені України П.Варгатюк, Ю.Гамрецький, І.Курас, В.Солдатенко та інші у статтях і документальних публікаціях представили раніше замовчувані факти з біографії і діяльності Є.Бош, Г.П'ятакова, В.Затонського, Х.Раковського, Ю.Медведева, О.Шумського⁷. З'явилася публікація про М.Попова – автора заборонених праць з історії створення КП(б)У⁸. Великий інтерес викликав цикл публікацій В.Волковинського, присвячений суперечливій постаті Н.Махна, роль якого у громадянській війні в Україні була спотворена радянською історіографією⁹. Щоправда, дослідник також поставився до оцінки цього непересічного діяча з певною часткою упередженості, вважаючи його політичним авантюристом.

Воротьба нових підходів зі старими доктринами і догмами, що охопила історичну науку, знаходила відображення у журнальних публікаціях. Зокрема, у статтях І.С.Хміля, присвячених лідерам Української революції В.Винниченку та С.Петлюрі¹⁰, автор у дусі часу декларував намір подати портрети цих діячів так би мовити «без ретуші». Але спираючись на стару ідеологічну схему «Великого Жовтня» зробило його висновки упередженими і необ'єктивними. Він вважав, що В.Винниченко «скоїв політичне зло», коли не підтримав радянську владу, залишився на чолі уряду УНР, а згодом очолив Директорію. Зміст статті про С.Петлюру взагалі був таким, що вона потрапила до рубрики «Антигерої вітчизняної історії». Якщо В.Винниченко в інтерпретації автора був діячем, що щиро помилявся і визнавав свої помилки, С.Петлюру він характеризував як лідера «найбільш знавсіної течії буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні у 1917–1920 рр.»¹¹. Стаття була написана у зневажливому тоні, містила перекручення і фальсифікації у викладі подій. Наведені цитати були тенденційно підібрані і вирвані з контексту. «Петлюра... був випадковою і шкідливою людиною»¹², – таким був остаточний висновок автора. Проте одночасна присутність на сторінках журналу іноді прямо протилежних поглядів і позицій свідчила, що тоталітарне мислення уступає місце плюралізму.

До публікації неупереджених досліджень Української національно-визвольної революції (1917–1921 рр.) істориків України спонукала стаття Ю.М.Гамрецького «До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р.», уміщена в останньому номері журналу за 1990 р. Автор серйозно проаналізував стан розробки проблеми, якій, за його твердженням, спеціально було присвячено лише одне монографічне дослідження та 10 статей. Водночас він простежив, як поступово з середини 1950-х до середини 1980-х рр., мінялися у бік негативу оцінки національно-визвольного руху в офіційних виданнях – «Нарисах історії КПУ» та ін. Навіть не виходячи за рамки старої концепції, автор закликав істориків до вивчення і неупереджених оцінок проблеми. Запорукою цього він вважав серйозну теоретичну підготовку і водночас ґрунтовне знання фактичної сторони питання – адже більшості попередніх інтерпретаторів бракувало і того, й іншого. У кінцевому підсумку автор наголошував на необхідності об'єктивної поглибленої розробки усього комплексу питань, пов'язаних із національною революцією.

Але поки комуністична партія залишалася правлячою, існував ідеологічний контроль над історичною наукою. Тому 1991 р. в журналі з'явилася лише одна новаторська публікація, але така, що відразу поклала край цілому ряду перекручень та фальсифікацій на тему про буржуазно-націоналістичний і контрреволюційний характер українського руху. У №9 були опубліковані тексти усіх чотирьох універсалів УЦР та стаття Ю.М.Гамрецького «Універсали – визначні

віхи історії Центральної Ради». Поява цих матеріалів в «УІЖ» стала символічною, вона фактично збіглася з проголошенням 24 серпня незалежності України. На жаль, автору не відомо, був то випадковий збіг обставин, чи публікація з'явилася відразу по гарячих слідах доленосної політичної події.

1991 р. Україна стала незалежною державою, в якій було скасовано комуністичний режим. Редколегія журналу тепер самостійно, без участі Інституту історії партії при ЦК КПУ формувала редакційний портфель. Незалежність України поставила перед істориками, а відповідно й їхнім друкованим органом, вимогу відтворення власної об'єктивної історії. Тому ми можемо констатувати, що 1992 р. став справжнім проривом у плані публікацій про Українську революцію. Оскільки цей період української історії або замовчувався, або фальсифікувався, фактично кожна розвідка, присвячена визвольним змаганням, характеризувалася науковою новизною. Усі дослідники, що друкувалися у журналі в цей період, виступали першопрохідцями в царині історії національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр.

У рубриці «На допомогу вчителю історії» у №5, 6, 7/8 були опубліковані два великих нариси С.В.Кульчицького «Центральна рада. Утворення УНР» (більше 4 друк. арк.) та «Українська Держава часів гетьманщини» (2 друк. арк.). Вони являли собою стислий виклад подій національно-визвольної революції, що відбувалися у 1917–1918 рр., двох її етапів – демократичного та консервативного. Автор вводив до наукового обігу багато нових документів, імен, характеристик найважливіших громадсько-політичних подій, державно-правових документів того часу. Безумовно, підготувати у стислий час ґрунтовне наукове дослідження на таку тему одному автору було не під силу, і нариси за сучасними оцінками вважалися б науково-популярними. Але на той час вони стали останнім словом історичної науки. За відсутності відповідних розділів у підручниках та учбово-методичній літературі, це було надійне наукове джерело для вчителів та викладачів вузів, яке дозволяло швидко підготуватися до викладу історії Української революції.

Щоб прискорити відтворення історичної пам'яті, журнал звернувся до публікації наукового доробку істориків діаспори, твори яких були недоступні широкому загалу. Вибір пав на Д.Дорошенка – визначного українського історика, відомого політика, що належав до проводу Української революції, члена Центральної ради, міністра закордонних справ в уряді Української Держави. Було розпочато публікацію його великого твору «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918)», підготовленого до друку Ю.М.Гамрецьким. Перша подача матеріалу була здійснена у чотирьох номерах журналу (№6, 7/8, 9, 12) за 1992 р. Вона охоплювала події українського руху 1914–1917 рр. і завершувалася передднем революції. 1993 р. побачила світ друга частина спогадів: «З початків відродження української державності (доба Центральної Ради)» (1993. – №1, 2/3, 4/6, 7/8).

Як видно з публікацій 1990-х рр., журнал активно займався поверненням в українську історію незаслужено забутих імен визначних діячів Української революції. Уже 1992 р. в рубриці «Історія в особах» були опубліковані перші дослідження, присвячені таким неоднозначним постатям в історії України, як П.Скоропадський, М.Міхновський, В.Липинський¹³, у наступні роки – як Д.Донцов, Є.Петрушевич, В.Шахрай¹⁴. З'явилися статті про лідерів національно-визвольного руху В.Винниченка, С.Петлюру, а також Д.Дорошенка, В.Науменка, І.Огієнка, І.Стешенка, І.Шрага, Л.Коваліва. Їх авторами були як відомі вчені – Я.Пеленський, І.Курас, Р.Піріг, Ф.Турченко, так і молоді дослідники – Т.Герашенко, М.Горєлов, О.Лупандін, Ф.Проданюк, І.Тюрменко, О.Юренко. Публікації про вищезгаданих діячів супроводжувалися введенням до наукового обігу значного масиву нових документів і матеріалів. У цьому контексті відзначи-

мо підготовлену Н.І.Миронець документальну публікацію «Листування Є.Х.Чикаленка з В.К.Винниченком та П.Я.Стебницьким» (1997. – №5. – С.124–135; №6. – С.103–122) та її вступну статтю «Епістолярна спадщина громадсько-політичних діячів України (1917 р.)» (1997. – №5. – С.119–123), що також сприяли поверненню з небуття української політичної еліти початку ХХ ст.

У журналі почали друкуватися статті, присвячені окремим аспектам Української революції. Найбільшою увагою дослідників, що публікувалися в «УІЖ», користувалася Українська Центральна Рада. Цілком зрозуміло, що з неї починалися дослідження історії революції. В опублікованих у журналі статтях висвітлювалися її культурна і робітничка політика, робота З'їзду поневолених народів, проведеного УЦР у вересні 1917 р.¹⁵

Відомий історик В.Солдатенко протягом 1992–1993 рр. спромігся опублікувати низку статей, присвячених військовій проблематиці: українському військовому руху та українізації армії, створенню збройних сил незалежної України¹⁶. Спеціальну розвідку дослідник присвятив події, що неоднозначно оцінювалася як радянською, так і українською зарубіжною історіографією – виступу українського полку ім. гетьмана П.Полуботка в липні 1917 р.: «Виступ полуботків у 1917 р. (Спроба хронікально-документальної реконструкції події)»¹⁷.

Так само від загального до конкретно-історичного почали свої публікації вчені Західної України, де розвиток історичного процесу мав свої особливості. Першою з'явилася стаття Ю.О.Карпенка «Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях», згодом з'явилися публікації про ЗУНР, українських січових стрільців¹⁸ та ін.

1996 рік в українській історичній науці став роком М.Грушевського. 130-річний ювілей видатного українського історика, політичного і державного діяча нарешті був достойно відзначений на його Батьківщині. У спеціальному ювілейному №5 журналу була опублікована низка ґрунтовних розвідок теоретико-методологічного спрямування. М.Грушевському, як лідеру і ідеологу Української революції, були присвячені статті В.Ф.Солдатенка «Внесок М.С.Грушевського в концепцію Української революції» і М.Л. та О.Л.Копиленко «М.С.Грушевський та деякі проблеми розбудови Української держави». Про діяльність М.Грушевського на посаді голови Центральної Ради йшлося у статті В.Верстюка. Стаття Р.Пирога «Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку» спрямовувала науковців на всебічне вивчення не лише наукової спадщини, але й життя Великого українця, його політичної і державної діяльності.

У 1997 р. в незалежній Україні вперше відзначали ювілейну річницю Української революції. Протягом 1997–2000 рр. журнал вів рубрику «До 80-річчя Української революції», вмістивши за цей час 33 публікації: статті, повідомлення, підбірки документів. Серед різнопланових матеріалів слід відзначити появу ґрунтовних аналітичних досліджень, які підводили підсумки накопичених вітчизняною історіографією знань, намагалися зробити узагальнення і висновки. До таких належали статті В.Ф.Солдатенка «Українська революція доби Центральної ради: аналіз досвіду періодизації» (1997. – №3. – С.3–25) та «Проблема класово і національно-політичних сил у концепції української революції» (1997. – №5. – С.3–17; №6. – С.3–14), а також В.Ф.Верстюка «Роль і місце Центральної ради в модерній історії України» (1997. – №5. – С.17–25). Доробок вітчизняної історіографії Української революції за роки незалежності був проаналізований В.Солдатенком у статті, що вийшла друком у 1999 р.¹⁹

Помітним стало розширення тематики і хронологічних рамок публікацій з історії Української революції. Поряд із дослідженням різних аспектів доби Центральної ради (статті І.Л.Гошуляка, О.Б.Кудлай)²⁰ з'явилися розвідки з часів Української держави (1918 р.) та Директорії УНР (1918–1920 рр.). У статтях і повідомленнях О.Д.Бойко, П.П.Гай-Нижника, В.С.Лозового, Б.М.Гончара та

Н.Д.Городні, О.В.Павлюка²¹ розглядалися проблеми єдності національних сил, внутрішньої і зовнішньої політики національних державних утворень.

Про звертання науковців до малодосліджених гуманітарних аспектів національної революції йшлося у публікаціях Т.Осташко, О.Зубалія та Д.Рященка, Т.Євсєєвої В.Марчука, А.О.Копилова та О.М.Завальнюка, присвячених питанням освіти, літератури і мистецтва, релігії і церкви²².

Накопиченню конкретно-історичних знань сприяли документальні публікації: Д.Розовика – про створення української національно-державної символіки, Д.Яневського – присвячена Директорії УНР та ін.²³ Серед документальних публікацій згадаємо також спогади С.Русової – відомого педагога і громадської діячки, підготовлені до друку Л.В.Гонюковою²⁴.

Таким чином, внесок «Українського історичного журналу» у ювілейний доробок вітчизняних дослідників є вагомим. Публікації в «УІЖ» свідчили, що дослідники відійшли від концепції «Великого Жовтня», шукали нові підходи до інтерпретації подій революції. Поступово складалася нова концепція Української революції 1917–1921 рр. Відбувався процес накопичення інформації, введення до наукового обігу численних документів, фактів, імен.

Цілком логічно, що інтерес журналу до проблематики у наступні роки зменшився, але не зник. Протягом 2001–2006 рр. в «УІЖ» з'явилося 26 таких публікацій. Серед них помітними стали цикли матеріалів, опублікованих до 125-річчя двох видатних політиків часів Української революції – С.Петлюри (2004 р.) та В.Винниченка (2005 р.). Ґрунтовні статті, авторами яких стали провідні вчені В.Ф.Верстюк, С.В.Кульчицький та В.Ф.Солдатенко²⁵, були доповнені новими документальними публікаціями. Також великими аналітичними статтями було відзначено ювілеї Н.Григорієва, В.Липинського та Д.Дорошенка²⁶.

Серед нових джерелознавчих студій згадаємо публікації Л.П.Маркитан про кіно і фотодокументи, що розповідають про гетьмана П.Скоропадського та С.Петлюру²⁷.

З'явилася і нова проблематика. Якщо за радянських часів усі без винятку події революції в Україні розглядалися у взаємозв'язку з центром – Росією, то за часів незалежності почала складатися протилежна крайність. Українська революція досліджується окремо і навіть ізольовано від загальноросійських тенденцій і процесів. У світлі сучасних проблем України у відносинах з Росією розробка цих питань є надзвичайно актуальною. Про поворот інтересу дослідників, а також нові підходи до розуміння сутності українсько-російських взаємовідносин свідчить публікація великої розвідки Анни Процик (США) «Російський націоналізм і Україна в добу революції і громадянської війни» (2002. – №4–5). Поновому, крізь призму інтересів України, оцінює політику Радянської Росії до України Г.Г.Єфіменко в статті «Економічні аспекти національної політики Кремля щодо України (1918–1919 рр.)» (2006. – №1).

2007 р. знову є ювілейним роком Української революції. За традицією, відзначаючи ювілейні події, журнал прагне вмістити матеріали, які підводять підсумки досягнутого дослідниками у її вивченні. Цього року під ювілейною рубрикою «До 90-річчя початку революційних подій 1917 р.» вийшов №2 журналу. Він відкривається статтею С.В.Кульчицького «Російська (русская) революція 1917 р.». Її поява свідчить, що українські історики, формуючи власну думку, виходять за рамки дослідження суто внутрішніх процесів і намагаються дати український погляд на проблеми всесвітньої історії.

Великий нарис В.Верстюка «Українська Центральна Рада: період становлення» є підсумком багатолітньої дослідницької роботи вченого. У ньому покладено край розбіжностям, що існували у вітчизняній історіографії відносно дати утворення та фундаторів керівної організації українського національно-визвольного руху. Цій проблемі присвячена також стаття Ф.Турченка «Утворен-

ня Української Центральної ради: джерела та інтерпретація». Невідома сторінка її історії у складний період після проголошення незалежності представлена у статті Р.Я.Пирога «Центральна Рада і німецьке військово командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий–квітень 1918 рр.)».

Отже, неупереджений аналіз публікацій «Українського історичного журналу» за 1957–2007 рр. дозволяє стверджувати: журнал в усі часи приділяв значну увагу Українській революції. За часів СРСР це була тематика Великої Жовтневої соціалістичної революції, утворення УСРР, початку соціалістичного будівництва. Пріоритет віддавався історико-партійним дослідженням, керівній ролі КП(б)У.

1985–1991 рр. були перехідним періодом, коли дослідники отримали доступ до нових джерел, накопичували знання і поступово відходили від ідеологічних стереотипів. Це простежується по обережній зміні тематики журнальних публікацій, появі у назвах раніше замовчуваних подій і імен. Починаючи з 1992 р., домінуючою стала тематика Української національно-визвольної революції. Зі сторінок журналу повністю зникла історико-партійна тематика, практично не друкувалися дослідження з історії соціалістичної революції та української радянської державності періоду 1917–1920 рр. Зазначимо, що публікації в «УІЖ» відображають реальний стан української історіографії, тому можна констатувати, що на даний момент ці проблеми переходять до розряду «ближніх плям». Адже старі оцінки не відповідають новому рівню знань, а нових поки не існує. Соціалістична революція, що відбувалася одночасно й у тісному взаємозв'язку з національною, так само потребує нових підходів і оцінок. На дослідників чекає об'єктивне висвітлення ролі і місця комуністичної партії у політичних подіях, соціалістичних перетворень, створення і функціонування УСРР. Можливо, редколегії журналу слід взяти на себе роль ініціативного центру і замовляти відповідні статті авторам.

Попри наявність великої кількості публікацій про Українську революцію, дедалі помітнішою стає диспропорція у висвітленні в журналі її окремих періодів. Переважна більшість досліджень присвячена Українській Центральній Раді. Зрозуміло, це був найбільш яскравий період, коли революція досягла головної мети – створила незалежну УНР. Але з її падінням революція не скінчилася. У наступні роки будуть ювілейні дати, пов'язані з Українською Державою та УНР часів Директорії. Редколегії слід подбати, щоб вони також належним чином були відображені в журналі.

Перший головний редактор журналу Ф.П.Шевченко неодноразово піднімав питання про організацію на його сторінках наукових дискусій. Тоді ідеологічні рамки не дозволяли вченим вільно висловлювати свою позицію. Результатом майже 20-річних напрацювань останнього періоду є створення нової концепції Української революції, відмінної від тої, що панувала у СРСР. Автори демонструють нові підходи і бачення в оцінці періоду, виявляють багато спільного, але є й розбіжності. Тепер, коли є значний історіографічний доробок, на черзі стає проведення справжніх наукових дискусій, які є запорукою встановлення істини. Найкращим місцем для таких дискусій може бути друкований орган українських істориків – «Український історичний журнал».

¹ Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1957. – №1. – С.6.

² Там само. – 1965. – №3. – С.65–77.

³ Коваль М.В. Флагман вітчизняної історіографії // УІЖ. – 1997. – № 4. – С.13.

⁴ УІЖ. – 1965. – №10. – С.39.

⁵ Гамрецький Ю.М. Більшовики та їхні політичні противники на Україні в 1917 р.: співвідношення сил // УІЖ. – 1987. – №11. – С.64–79; Овдієнко П.П. Ідейно-політична диференціація українських есерів у ході встановлення Радянської влади на Україні // УІЖ. – 1987. – №6. – С.29–39; Солдатенко В.Ф. До оцінки організацій «українських більшовиків» // УІЖ. – 1989. – №7. – С.49–57.

⁶ *Бакулін В.І., Горбань Ю.А.* Л.Д.Троцький про організацію суспільної праці в умовах переходу до соціалізму // УІЖ. – 1990. – №3. – С.26–36 та ін.

⁷ *Варгатюк П.Л.* Героїчне і трагічне в долі Є.Бош // УІЖ. – 1989. – №8. – С.94–104; *Його ж.* Перший голова президії ЦВК Рад України Ю.Г.Медведев: сторінки біографії; *Гамрецький Ю.М.* В.П.Затонський // УІЖ. – 1990. – №1. – С.100–104; *Курас І.Ф., Овдієнко П.П.* О.Я.Шумський у роки Жовтня і громадянської війни: еволюція поглядів і політична діяльність // УІЖ. – 1990. – №12. – С.105–116; *Мельниченко В.Ю.* Х.Г.Раковський і державні відносини Радянської України з Радянською Росією (1919–1920 рр.) // УІЖ. – 1989. – №3. – С.34–45; *Солдатенко В.Ф.* Г.Л.П'ятаков: епізоди життя і діяльності на Україні // УІЖ. – 1989. – №4. – С.92–106 та ін.

⁸ *Мешков А.В.* М.М.Попов як дослідник історії утворення Компартії України // УІЖ. – 1988. – №7. – С.92–99.

⁹ *Волковинський В.М.* Нестор Махно: звивисті стежки політичного авантюриста // УІЖ. – 1989. – №7, 9–12; 1990. – №2, 4–9, 12.

¹⁰ *Хміль І.С.* Політична діяльність В.К.Винниченка // УІЖ. – 1989. – №7. – С.82–91; *Його ж.* Петлюра і петлюрівщина // Там само. – 1990. – №3. – С.107–119.

¹¹ Там само. – С.107.

¹² Там само. – С.119.

¹³ *Пиріг Р.Я., Проданюк Ф.М.* Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета // УІЖ. – 1992. – №6. – С.91–105; *Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С.* М.І.Міхновський: постать на тлі епохи // УІЖ. – 1992. – №9. – С.76–91; *Пеленський Я.* В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії // УІЖ. – 1992. – №2. – С.139–141; *Потульницький В.А.* Політична доктрина В.Липинського // УІЖ. – 1992. – №9. – С.37–45.

¹⁴ *Горелов М.С.* Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета // УІЖ. – 1994. – №5. – С.78–86; №6. – С.89–97; *Павлюк О.В.* Радянофілство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність? // УІЖ. – 1997. – №3. – С.109–118; №4. – С.95–102; *Юренко О.П.* Василь Шахрай: сторінки життя і діяльності // УІЖ. – 1995. – №1. – С.67–79.

¹⁵ *Розовик Д.Ф.* Центральна рада й українська культура // УІЖ. – 1993. – №2/3. – С.17–27; *Реснт О.П.* Ставлення пролетаріату України до Центральної ради // УІЖ. – 1994. – №4. – С.3–18; *Гулянович Г.Д.* З'їзд народів Росії у Києві (вересень 1917 р.) // УІЖ. – 1994. – №6. – С.82–88.

¹⁶ *Солдатенко В.Ф.* Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // УІЖ. – 1992. – №5. – С.38–51; Центральна рада та українізація армії // УІЖ. – 1992. – №6. – С.26–39; Запровадження автономії України і збройні сили республіки // УІЖ. – 1992. – №7/8. – С.24–38; Збройні сили України (грудень 1917 р. – квітень 1918 р.) // УІЖ. – 1992. – №12. – С.42–58.

¹⁷ УІЖ. – 1993. – №7/8. – С.17–19; №9. – С.28–39; №10. – С.3–20.

¹⁸ УІЖ. – 1993. – №1. – С.16–29; *Дерев'янка С.М., Панчук С.М.* ЗУНР в українській історіографії // УІЖ. – 1995. – №2. – С.28–36; *Лазарович М.В.* Українські січові стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині // УІЖ. – 1998. – №5. – С.40–52 та ін.

¹⁹ *Солдатенко В.Ф.* Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції // УІЖ. – 1999. – №1. – С.68–85; №2. – С.27–47.

²⁰ *Гошуляк І.Л.* Проблеми соборності українських земель в добу Центральної ради // УІЖ. – 1997. – №3. – С.31–44; *Кудлай О.Б.* Боротьба навколо прийняття «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» на IV сесії Української Центральної ради // УІЖ. – 1997. – №5. – С.80–86; *Йі ж.* Переговори Центральної ради і представників Тимчасового уряду (28–30 червня 1917 р.) // УІЖ. – 1999. – №6. – С.43–54.

²¹ *Бойко О.Д.* Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. // УІЖ. – 1997. – №6. – С.14–23; *Гай-Нижник П.П.* Теоретичні засади фінансової системи Української Держави у 1918 р. // УІЖ. – 1998. – №4. – С.3–17; *Лозовий В.С.* Аграрна політика Директорії УНР // УІЖ. – 1997. – №2. – С.68–76; *Гончар Б.М., Городня Н.Д.* Відносини між Францією і УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр.) // УІЖ. – 2000. – №2. – С.47–57; №3. – С.44–52; *Павлюк О.В.* Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 рр. // УІЖ. – 2000. – №6. – С.3–16.

²² Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917–1921) // УІЖ. – 1999. – №4. – С.41–50; №5. – С.26–36; Осташко Т. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної ради // УІЖ. – 1998. – №3. – С.24–38; Зубалій О.Д., Рященко Д.С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.) // УІЖ. – 1998. – №3. – С.12–23; Марчук В.В. Греко-католицька Церква у 1914–1923 рр. // УІЖ. – 1992. – №6. – С.16–29; Євсєєва Т.М. Зародження християнської демократії в структурі російської православної Церкви в 1917–1921 рр. (загальний та український аспект) // УІЖ. – 2001. – №1. – С.107–121.

²³ Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917–1920 рр.) / Упоряд. Д.Ф.Розовик // УІЖ. – 1999. – №4. – С.115–121; Яневський Д.Б. Директорія УНР як міф // УІЖ. – 2000. – №1. – С.115–123.

²⁴ Гонюкова Л.В. Спогади Софії Русової // УІЖ. – 1999. – №5. – С.133–138; Русова С. Мої спомини // Там само. – С.139–148.

²⁵ Верстюк В.Ф. Симон Петлюра: політичний портрет на тлі доби (До 125-річчя з дня народження) // УІЖ. – 2004. – №3. – С.112–126; Солдатенко В.Ф. Нова книга про Симона Петлюру: міркування і роздуми // Там само. – С.135–146; Кульчицький С.В. Володимир Винниченко: світоглядна еволюція // УІЖ. – 2005. – С.47–70.

²⁶ Бевз Т.А. Політик і вчений (До 125-річчя з дня народження Н.Я.Григорієва) // УІЖ. – 2003. – №2. – С.74–88; Осташко Т.С. В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби // УІЖ. – 2007. – №2. – С.113–129; Лупандін О.І. Громадсько-політична та державна діяльність Д.Дорошенка (До 125-річчя з дня народження) // УІЖ. – 2007. – №3. – С.36–45.

²⁷ Маркітан Л.П. Гетьман Української Держави і його оточення в кіно- і фотодокументах // УІЖ. – 2003. – №4. – С.88–102; Її ж. Симон Петлюра та його родина в кіно- і фотодокументах // УІЖ. – 2004. – №4. – С.71–81.

The aim of the article is to create a general picture of all the researches concerning the history of the Ukrainian revolution (1917–1921) published in «Ukrainian Historical Journal». Not pretending to the analyses of the publications, author wants to show the subject area and the character of the scientific works, attitude of editorial board to the mentioned range of problems. The main attention is paid to the period of reorganization and, especially, to independence of Ukraine.

Г.Г.Єфіменко*

РОЛЬ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ» У ВИСВІТЛЕННІ «БІЛИХ ПЛЯМ» ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1988–1991 рр.)

Аналізуються опубліковані на шпальтах «Українського історичного журналу» у 1988–1991 рр. матеріали, які засвідчували нелегкий процес перебудови української історичної науки в умовах поширення ініційованої М.Горбачовим «гласності», чимало місця відведено аналізу ролі компартійного керівництва у цьому процесі. Підкреслюється, що першими реальні кроки на шляху висвітлення заборонених раніше тем зробили представники історико-партійної науки – від запропонованого спочатку аналізу «деформацій соціалізму» до висвітлення замовчуваних раніше проблем історії України ХХ ст. Простежується трансформація змісту самого поняття «білі плями».

Розпочата М.Горбачовим політика «гласності та демократії» спонукала до нового осмислення минулого. У радянській Україні, яка тривалий час залишалася «оазою застою», ці процеси йшли повільніше, ніж у Москві, однак розпочатий на шпальтах московських періодичних видань перегляд оцінок радянсь-

* Єфіменко Геннадій Григорійович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.